

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ГОРБАНЬ ЮРІЙ ІВАНОВИЧ

**ЗБЕРІГАННЯ КНИЖКОВИХ
ПАМ'ЯТОК ЯК КУЛЬТУРНИХ
ЦІННОСТЕЙ У БІБЛІОТЕКАХ
УКРАЇНИ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2018

**УДК 025.7/9:09]:027.54(477)
Г 671**

Рецензенти:

Т. О. Долбенко – доктор культурології, професор кафедри соціальних комунікацій та інформаційних наук Київського національного університету культури і мистецтв;

В. А. Маркова – доктор наук із соціальних комунікацій, професор кафедри документознавства та книгознавства Харківської державної академії культури;

О. О. Каракоз – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційних наук Київського національного університету культури і мистецтв;

М. П. Зніщенко – кандидат історичних наук, генеральний директор Київської обласної бібліотеки для дітей, президент Української асоціації працівників бібліотек для дітей.

Горбань Ю. І.
Г671 Зберігання книжкових пам'яток як культурних цінностей у бібліотеках України : монографія / Ю. І. Горбань. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. – 160 с.

ISBN 978-617-7605-54-5

У монографії шляхом системного аналізу джерел та наукової літератури досліджено процес зберігання книжкових пам'яток як культурних цінностей у бібліотеках України. Сучасний науковий рівень вивчення питань з теми дослідження характеризується різними підходами до розуміння сутності поняття книжкова пам'ятка. В монографії обґрунтовано шляхи, форми і методи бібліо-течної діяльності, які забезпечують ефективність сучасного підходу до зберігання книжкових пам'яток бібліотек України, проаналізовано форми консервації книж-кових пам'яток в українських бібліотеках; охарактеризовано умови зберігання в них книжкових пам'яток, розкрито інноваційні технології зберігання.

Видання призначено для студентів вищих навчальних закладів, інститутів підвищення кваліфікації бібліотечних працівників та працівників бібліотечних установ.

УДК 025.7/9:09]:027.54(477)

ISBN 978-617-7605-54-5

© Горбань Ю. І., 2018
© Видавництво Ліра-К, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
--------------------	---

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ ЗБЕРІГАННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК

1.1. Термінологічний аналіз предметної сфери процесу зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках	5
1.2. Науково-теоретичні підходи до проблеми зберігання книжкових пам'яток.....	16
1.3. Методологія і методи дослідження проблеми зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках	29
<i>Висновки до першого розділу</i>	39

РОЗДІЛ 2. ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗБЕРІГАННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК У БІБЛІОТЕКАХ

2.1. Фізичні технології та режими зберігання книжкових пам'яток.....	41
2.2. Оцифрування як сучасна технологія зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках	63
2.3. Мікрокопіювання та штрихування книжкових пам'яток у бібліотеках як інноваційна технологія їх зберігання	73
<i>Висновки до другого розділу</i>	100

РОЗДІЛ 3. КОНСЕРВАЦІЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ЗБЕРІГАННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК У БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ

3.1. Превентивна та фазова консервація книжкових пам'яток.....	102
3.2. Стабілізація книжкових пам'яток у бібліотеках	113
3.3. Реставрація книжкових пам'яток.....	124
<i>Висновки до третього розділу</i>	133

ВИСНОВКИ	135
-----------------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	139
---	-----

ВСТУП

Актуальність теми. Одним з основних завдань бібліотек України є зберігання різних видів документів, зокрема книжкових пам'яток (рукописні книги, стародруки, рідкісні та цінні видання) як культурних цінностей країни. Увібравши в себе духовні й матеріальні надбання попередніх поколінь та зберігши їх до наших днів, книга є джерелом та об'єктом безпосереднього дослідження культури й духовності нашого народу, його мови, літератури, мистецтва, світського і церковного права та писемності. Книжкові пам'ятки впливають на становлення інтелектуального потенціалу народу, на зберігання і трансляцію духовних цінностей вітчизняної культури, вони є важливим чинником національної ідентифікації та формування національної свідомості наших співвітчизників. У зв'язку з цим особливого значення набувають питання зберігання книжкових пам'яток як оригінального й неповторного надбання певного історичного періоду з урахуванням особливостей національного та культурно-духовного розвитку суспільства, що потребує ресурсів і змін до широкого застосування основних напрямків консервації книжкових пам'яток та запровадження інноваційних технологій їх зберігання.

Культурологічне значення книжкових пам'яток та проблеми їх зберігання висвітлювали у своїх працях Т. Горбаченко, Л. Дубровіна, Г. Ковальчук, І. Львовчкін, М. Макарова, Л. Муха. Окремі аспекти теми розглядали Н. Абсава, Н. Білоус, І. Бондаренко, А. Вакулін, Є. Гаврошин, В. Зінченко, П. Муніков, О. Пермінова та ін. Однак, як засвідчив аналіз літератури, і досі в українській науці немає цілісного, комплексного дослідження зберігання книжкових пам'яток. Нині вкрай необхідно осмислити місце і значення цього процесу в сучасній культурі, глибоко усвідомити його специфіку, виявити напрямки його розвитку, осмислити традиційні та інноваційні технології.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ ЗБЕРІГАННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК

1.1. Термінологічний аналіз предметної сфери процесу зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках

В умовах динамічного розвитку інформаційного суспільства у глобальному масштабі дедалі актуалізується потреба збереження культурної спадщини людства, фіксованої у друкованих та рукописних матеріалах, мікро- і відеофільмах тощо. Інформація, яка містить у собі історичну еволюцію людського суспільства, зберігається в бібліотеках та архівах світу.

З метою ідентичності сприйняття термінів і понять, що стосуються об'єкта та предмета дослідження було здійснено їх аналіз. Це зумовлено тим, що більшість наук, причетних до теми дослідження вводять до наукового і професійного обігу значну кількість нових понять і термінів, багато з яких ще не закріплені національними стандартами, трактуються фахівцями неоднозначно.

Передусім потребує визначення центральне поняття – зберігання книжкових пам'яток.

Навколо даного базового поняття формується сукупність книжкових понять, які мають методологічне значення для аналізу – це збереженість, захист даних, захист інформації, забезпечення збереження фондів, консервація, стабілізація, реставрація, людський фактор тощо.

Існує багато визначень поняття «книжкова пам'ятка». Так, «Сучасний тлумачний словник української мови» наводить декілька значень терміну «пам'ятка»: 1. Предмет, що є нагадуванням про кого-, що-небудь; те, що лишилося як наслідок чого-небудь; у переносному значенні – те, що є наочним свідченням чого-небудь. 2. Предмет матеріальної культури минулого, наприклад: пам'ятка архітектури; твір стародавньої писемності; твір стародавнього музичного мистецтва. Історична пам'ятка – залишок минулого, що є об'єктом вивчення історичних наук. 3. Невелика книжка або аркуш із короткими настановами, правилами на якийсь певний випадок зі стислими відомостями про кого-, що-небудь, наприклад: пам'ятка туриста [229, 627].

Г. Ковальчук стверджує, що книжкова пам'ятка – рідкісні і цінні книги, вивчення яких сприяє поверненню історичної пам'яті, ліквідації білих плям в історії нашої країни. Правовий статус такої книги і суть книги-пам'ятника – в її історичній значимості. Книжковою пам'яткою вважаються: 1) усі екземпляри тиражу, які збереглися, у випадку визнання самого видання пам'яткою; 2) особливий екземпляр видання, яке само по собі не являється пам'яткою; 3) екземпляри друкованої продукції, які входять в історично складений комплекс – бібліотеки установ, бібліофіла, вченого – і вважаються пам'ятками лише у рамках зазначеного комплексу, адже таке зібрання містить особливості епохи та особистості збирача [103, 22]

В матеріалах до програми книжкові пам'ятки Російської Федерації вказується, що книжкові пам'ятки – це книги (рукописні і всі види друкованих видань) або книжкові колекції, які мають видатні духовні, естетичні чи документуючі властивості й уявляють суспільно визначну наукову, історичну, культурну цінність, виділені в складі сукупного книжкового фонду країни, і охороняються спеціальним законодавством [97]. Поняття «книжкова пам'ятка» є синонімом традиційного терміну «рідкісна книга» (різновид «цінна книга») і дозволяє точніше визначити поняття, поставити книгу в одну низку з іншими видами пам'яток історії і культури, у порівнянні з книжками, що знаходяться в системі [129, 243].

Г. Ковальчук вказує на те, що поняття «книжкова пам'ятка» завдяки співробітникам науково-дослідного відділу рідких книг (музею книги) Російської державної бібліотеки увійшов до наукового обігу з середини 80-х років XIX ст. і є синонімом «рідкісної та цінної книги» і дозволяє поставити книгу в одну низку з іншими пам'ятками – архітектури, скульптури тощо [103, 30]. Термінологічному визначенню цього поняття книгознавцям допомогли спеціалісти з пам'яткознавства, в т.ч. відомий фахівець з краєзнавства академік Сігурд Оттович Шмідт [248].

І. Львовчкін запропонував включати до книжкових пам'яток всі рукописні книги до кінця XVII ст., одночасно вони є архівними одиницями, тобто входять до державних реєстрів архівних фондів. Ці книжки є також пам'ятками писемності, літератури, образотворчого мистецтва. У XVIII ст. рукописні книги також були дуже різними, особливо книги старообрядців, і тоді їх треба включати до книжкових пам'яток, проте більшість складають простенькі списки [118].

У кінці XIX – на початку XX ст. з'являється новий, умовно йменованний естетським напрям сприймання рідкісності книги та її цінності з точки зору її художнього оформлення або поліграфічного виконання. На думку Г. Ковальчук, такий підхід постає перспективним шляхом дослідження книжкових екземплярів рідкісних видань різних історичних епох розвитку книжкової культури. Його застосування спрямовано на виявлення особливостей книги як твору мистецтва, пам'ятки книжкової культури певного історичної епохи. Тут проблеми книгознавства переплітаються з проблемами мистецтвознавства та пам'яткознавства, але метою книжкового пам'яткознавства та книгознавчої дисципліни «Історія книжкової культури» має стати визначення критеріїв цінності і рідкісності книжкового продукту саме з такої точки зору [103, 10].

Тоді ж, у 20-х рр. XX ст. російським філологом і книгознавцем О. Малєїним зроблена спроба об'єднати в один єдиний блок поняття рідкісної та цінної книги, де відсутність якоїсь складової призводить до втрачання сенсу певної дефініції. Тлумачення О. Малєїним та М. Флеєром терміну «цінна» стосувалось лише «наукового значення» змісту книжкового продукту [131]. Це визначення закріпилося у радянському книгознавстві, при цьому досить часто спостерігається підміна і змішування понять «цінна книга» у якості предмета матеріальної культури і «цінна книга» як науковий або літературний.

У радянських працях вживався основний термін «рідкісна книга», під яким іноді розумівся ціннісний критерій. Вчені намагалися «арифметично» визначити відмінні ознаки деяких категорій рідкісних книжок: «дуже рідкісна книга», «надзвичайно рідкісна книга», «найрідкісніша книга», «умовно чи безумовно рідкісна книга» та ін., які зустрічаються дуже рідко [129, 15].

Фахівець із історії російської та західноєвропейської книги XV- XVII ст. О. Горфункель, розглядаючи термін «рідкісна книга», дав тлумачення термінів «цінна» та «особливо цінна пам'ятка книжкової культури» [57, 12]. І. Поздєєва, російський історик рідкісної книги, вважаючи, що використання понять «особливо цінна» і «рідкісна книга» не може задовольнити книгознавців у зв'язку з багатозначністю та невизначеністю цих понять, запропонувала поняття «книга – пам'ятка історії і культури» [189, 29]. Російський спеціаліст з книжкових пам'яток К. Яцунок, розробляючи атрибутивні ознаки поняття цінної книги, запропонувала тоді ще новий термін – «книжкова пам'ятка». Крім

пошуків термінологічних визначень, дослідниця вивчає цілісний комплекс напрямів у роботі з книжковими пам'ятками. До цих напрямів відносяться: облік, комплектування, збереження, каталогізація, наукові дослідження, створення зведених баз даних фондів книжкових пам'яток у Росії [256].

У законодавчій базі про книжкові пам'ятки окреме місце займає Закон «Про книжкові пам'ятки», проект якого прийнято Міжпарламентською асамблеєю країн СНД [194]. Логічним кроком, який повинен сприяти уніфікації розуміння термінів, що використовуються в Законі, та взагалі його дії в усіх країнах СНД, стала розробка міждержавного стандарту «Книжные памятники», підготовленого та ініційованого для загального прийняття Росією [97].

Визначення книжкової пам'ятки, запропоноване в проекті, таке: «Друковані і рукописні книги та книжкові колекції (у т. ч. газети, журнали, картографічні, нотні, живописні і т. п.), які мають видатні духовні, естетичні, поліграфічні чи документуючі властивості, що становлять суспільно значиму наукову, історичну або культурну цінність і охороняються спеціальним законодавством» [194]. Натомість запропоновано: «Цінні й рідкісні книжки, як рукописні, так і друковані; останні можуть мати статус книжкової пам'ятки як на рівні видання (усі примірники тиражу), так і на рівні окремого примірника (з цінним автографом, екслібрисом, вклейками, варіантами набору, ілюстраціями, рукописними коментарями тощо), а також колекції пам'яток, що мають у своїй сукупності властивості історико-культурного об'єкту» [194].

Колекція – книжкова пам'ятка, вважає Л. Муха, – це – організоване зібрання одиничних книжкових пам'яток або книжок, які окремо можуть і не становити цінності, але в сукупності мають властивості історико-культурного об'єкту (наприклад, бібліотечні зібрання наукових, культурно-просвітницьких і громадських установ, монастирів, колекційні зібрання приватних осіб тощо) [148, 3]. Фонд книжкових пам'яток – спеціалізовані зібрання рукописних книг і стародруків, а також примірники видатних в історико-культурному відношенні видань більш пізніх періодів або цінні колекції, сформовані з метою оптимізації їх зберігання, дослідження й популяризації, котрі розглядаються як комплексний цінний історико-культурний об'єкт [97, 4].